

Kunst Čiurlionis

Waarom zo verdrietig?

Schilderen met pastel was voor **Mikalojus Konstantinas Čiurlionis** vergelijkbaar met het bespelen van een muziekinstrument. De belangrijkste kunstenaar van een land dat niet bestond is nu voor het eerst in Nederland te zien.

Koen Kleijn

U herinnert zich vast Vytautas Landsbergis nog wel. Een kundig schaker, ijverig musicoloog, docent aan het conservatorium van Vilnius. Tevens lid van het Litouwse parlement, toen Litouwen nog deel van de Sovjet-Unie was, vervolgens voorzitter van dat parlement toen op 11 maart 1990 de onafhankelijkheid werd uitgeroepen.

U weet ook nog dat de Russen daarna keihard terugslagen. Michail Gorbatsjov, hij van de Nobelprijs voor de Vrede, stuurde in januari 1991 zijn stoottroepen naar Vilnius. Er vielen tientallen doden. Het nieuwe bewind wankelde onder de druk, maar de tijdelijke regering, onder deze bedeesde Landsbergis, hield voet bij stuk. Tot aan de eerste vrije verkiezingen in 1992 bleef hij in functie. Daarna keerde hij terug naar het conservatorium en voltooide kalmpjes zijn dissertatie over de kunstenaar-componist Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875-1911).

Hij had er al eens eerder een scriptie over geschreven, en daar zelfs de Staatsprijs van de Litouwse SSR voor gekregen, maar Landsbergis had meer dan een beroepsmatige belangstelling voor deze Čiurlionis. Zijn vader had de componist nog persoonlijk gekend, sterker nog: in 1907, tijdens een repetitie van een toneelstuk door Landsbergis' grootvader, Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis, had Čiurlionis de liefde van zijn leven leren kennen: Sofija Kymantaitė.

De belangstelling had ook politieke betekenis: Čiurlionis was en is voor Litouwen een cruciale figuur. Hij is de eerste componist van enige status die zich Litouwer noemde, die Litouwse volksmuziek bewerkte, en op den duur ook Litouws sprak, en dat in de tijd dat de taal verboden was en het land de facto niet bestond: het was ingelijfd in het Russisch keizerrijk. Čiurlionis was daarbij ook nog een gedreven schilder, en ook als beeldend kunstenaar was hij een vroege voorvechter van zoiets als een eigen Litouwse

cultuur. Hij kreeg in 1925 al een eigen museum, in Kaunas.

Een keuze uit de collectie van dat museum is te zien in Museum Belvédère in Heerenveen, de eerste keer dat het werk in Nederland wordt getoond. Het zijn in hoofdzaak schemerige werken in pastel of tempera en dus niet bijzonder stralend en ze zijn ook niet groot van formaat. Ze zijn gevuld met een romantische symboliek, ridders, engelen, koningen, kristallen steden in de hemel, en een variëteit aan natuurlijke vormen die ontleend lijken aan de natuur. Gestileerde bomen en planten, vogels in silhouet, hoge bergen, atmosferische dampen. Het zit dicht op Odilon Redon, je kunt misschien denken aan Toorop, aan Beardsley, misschien aan Klimt, het is zweverig, symbolisch, mysterieus. Er zijn ook groene landschappen bij, er is een dertiendelige 'Schepping van de Wereld', niet bijbels, maar wel kosmisch, en er zijn series 'Sonates' die in hun titels de fases van de muziek volgen, Allegro, Andante, Finale.

In vrijwel alle verhalen over de cultuurgeschiedenis van Litouwen moet worden opgemerkt dat toen Čiurlionis geboren werd het land al bijna een eeuw van de aardbodem was verdwenen. Niet alleen had Litouwen opgehouden te bestaan als staat, de Russen onderdrukten ook taal en cultuur. Het gemis werd 't pijnlijkst verwoord door Adam Mickiewicz, in diens meesterwerk in verzen *Heer Tadeusz of De laatste strooptocht in Litouwen*. Mickiewicz was geboren in

'In mijn composities ben ik vaak treurig gestemd. Ze bevatten de Litouwse droefheid'

Litouwen in 1798, toen het land dus net Russisch was geworden, studeerde in Vilnius, werd later verbannen en raakte op drift. In de eerste strofe roept hij Litouwen in gedachten op als een land, verloren in de tijd: 'Litouwen, mijn land! Jij bent als goede gezondheid:/ Hoezeer je moet worden geprezen weet alleen hij/ Die je verloren heeft.' Wie nu door Vilnius wandelt komt Mickiewicz overal tegen in standbeelden en op plaquettes, maar dan verlitouwd tot Adomas Mickevičius, een ware Litouwer – niet een Pool.

Čiurlionis groeide op in Druskininkai, een vakantieoord in de provincie, waar vooral Pools werd gesproken. In zijn bijdrage aan de catalogus noemt de Litouwen-kenner Jan Brokken Čiurlionis 'een boerenpummel': zijn vader is er boer en bespeelt het orgel in de dorpskerk. Het muzikaal talent van de zoon wordt ontdekt door een Pools-Litouwse edelman die hem in 1897 naar het conservatorium in Warschau stuurt. Hij studeert daar af met een druistige cantate voor gemengd koor en symfonieorkest, *De profundis*, een 'rouwgebed' voor de geschiedenis van Litouwen. Čiurlionis vervolgt zijn opleiding in Leipzig, studeert contrapunt en compositie, komt in aanraking met de grote muziek van zijn tijd – Wagner, Liszt, Strauss – maar in zijn pianomuziek leunt hij sterk op Chopin, in walsen, impromptu's, mazurka's en polonaises.

Brokken haalt een citaat aan over de melancholieke teneur van zijn muziek uit die tijd: 'In mijn composities ben ik vaak treurig gestemd. Ze bevatten de Litouwse droefheid, een nationaal motief, dat mijn leraar hier, Carl Reinecke, als Duitser niet kan begrijpen. Ik gebruik vaak scherpe dissonanten. De oude man fronsd dan zijn wenkbrauwen en vraagt: "Waarom zo verdrietig?" Maar hoe zou ik dat moeten weten?'

Die Litouwse droefheid is vast dezelfde als de heimwee van Mickiewicz, een verlangen naar een land dat niet meer bestaat, en een taal die niet meer wordt gesproken. Čiurlionis ziet zijn positie als Litouwse componist dan ook als een missie: er zal een eigen Litouwse muzikale taal moeten ontstaan, en de vormgever van die taal zal voor Litouwen moeten zijn wat Sibelius was voor Finland, Grieg voor Noorwegen. Het is een mooi voornemen, maar Čiurlionis twijfelt sterk of hij er wel de man voor is.

En dan besluit hij te gaan schilderen. Hij schrijft zich in aan de Academie. Het blijkt een openbaring en tegelijkertijd een obstakel. Čiurlionis meent dat de ene kunst niet onderdoet voor de andere, maar het componeren verzandt. Aan een ambitieus symfonisch werk als *De zee* blijft hij maar sleutelen, en dat is te horen, de deining deint eindeloos voort, de branding bruist, maar zonder pointe. Hij gaat dan terug naar Druskininkai en daar gaat hij vooral schilderen, groene landschappen en gedroomde sonates, luchtkastelen, geen mensen, geen faunen, geen centaurs. Jan Brokken vermoedt dat Čiurlionis manische perioden had, waardoor hij soms vijf landschappen op één dag kon maken om dan terug te zakken in weken durende inertie.

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *De schepping van de wereld (VIII)*, uit de cyclus van 13 schilderijen, 1905-06. Tempera op papier, ca. 37 x 31 cm

**Zijn schilderijen
zijn gedacht als
beeldend equivalent
van zijn muziek**

De toestand verbetert na het revolutiejaar 1905. De Russische regering wordt tot een zekere democratisering gedwongen, de restricties op de Litouwse cultuur worden verminderd. In 1907 worden Čiurlionis' schilderijen met enig succes getoond in Vilnius. Hij componeert dan weer en hij ontmoet dus zijn Sofija, die hem Litouws zal gaan leren en een jaar later met hem trouwt, een gelukkig huwelijk.

Onder de werken die hij dan toont zijn die Sonate-series, *Sonate van de zon*, *Sonate van de lente*, die bedacht zijn als delen van een muzikaal werk. Er is iets van het ritme van muzieknotatie te herkennen; volgens Čiurlionis zelf toont de *Sonate van de zon* zelfs 'melodie, ritme, motief, harmonie, contrapunt, expositie, doorwerking, reprise'. Ik haal dat er niet uit. De schilderijen zijn overigens verrassend matig van kwaliteit. Čiurlionis kon zeker sfeer oproepen, en een landschap kon hij redelijk aan, maar zijn figuren zijn amateuristisch, de grandioze visies altijd wat toneeldecorig. Dat geeft niet, want de werken zijn vooral succesvol in wat hij zelf wilde bereiken, een beeldend equivalent van zijn muziek, al

blijft onduidelijk hoe de twee kunsten zich dan tot elkaar verhouden. Schilderen met pastel was voor Čiurlionis vergelijkbaar met het spelen van een muziekinstrument, zei hij zelf, en hij stelde dat er niets op tegen was 'om de architectuur van de ene kunst te gebruiken om een andere te maken'. Hielp de visualisatie dan het componeren? Verhelderden de schilderijen de intenties van de muziek? Moest je de beelden zien terwijl je de muziek hoorde? Čiurlionis was niet, zoals Skrjabin, uit op het scheppen van een kolossaal gesamtkunstwerk. Het bleef kleinschalig, persoonlijk en dromerig.

Er volgt verdere erkenning. Čiurlionis neemt deel aan een tentoonstelling in Sint-Petersburg in 1908, zijn werk wordt gezien door invloedrijke kunstenaars, zijn muziek wordt uitgevoerd naast werk van Skrjabin, Medtner, Stravinsky en Rachmaninov. Hij is nu een nieuwlichter, een 'modernist'. Stravinsky spreekt lovend over hem en koopt een schilderij.

Drie jaar later sterft Čiurlionis na een periode van depressie. Hij laat zo'n driehonderd schilderijen na, vrijwel niet gesigneerd, en zo'n driehonderd composities, het overgrote deel werk voor piano, daarnaast de symfonische gedichten *Het woud* en *De zee*, een ouverture, een onvoltooide symfonie en dat *De profundis*. Er bestaan vijf verschillende inventarissen van. Ook Vytautas Landsbergis kon ze niet allemaal tellen.

Zijn dood is een 'nationale' aangelegenheid. Čiurlionis wordt herdacht in Sint-Petersburg en Moskou, en in Vilnius en Kaunas, in een Litouwen dat nog altijd niet bestaat. Pas na de Eerste Wereldoorlog zal er een nieuwe republiek ontstaan, zonder de hoofdstad Vilnius, omdat de Polen die bezet houden. Čiurlionis krijgt daarom zijn museum in Kaunas. Hij verschijnt op de bankbiljetten.

Enkele jaren geleden sprak ik Lolita Jablonskiene, toen directeur van het Nationale Museum in Vilnius in oprichting. Zij worstelde in het nieuwe, vrije land met het begrip 'Litouwse kunst'. Het beschrijven van kunstenaars als Litouws voor 1918 vond ze volstrekt arbitrair. Toch gebeurt dat nu met verve: Marc Chagall is in de huidige geografie een Belarus, Malevitsj een Oekraïner, Rothko een Let. De wieg van Mickiewicz, held van de Poolse én Litouwse literatuur, stond in wat nu Belarus is.

In het grootste deel van de eeuw na zijn dood was Čiurlionis dan ook vooral de belangrijkste kunstenaar van een land dat er niet was, maar er zou moeten zijn. Het was precies dat wat Landsbergis in zijn dissertatie discreet maar dringend onder woorden wist te brengen. ■

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis: Beyond Heaven and Earth. *Museum Belvédère, Heerenveen, t/m 9 juni, museumbelvedere.nl. Tussen 31 mei en 2 juni voeren het Vilnius String Quartet en pianist Rokas Zubovas (achterkleinzoon van Čiurlionis) werk uit van de componist in het museum*